

A héber nyelv története

BMA-HEBD-201

Biró Tamás

12. Héber nyelvújítás, modern héber, modern nyelvészet

2022. május 11.

Even-Sosan

A héber nyelvtörténet négy nagy korszaka

1. Bibliai héber
2. * Misnai/rabbinikus héber
3. ° Középkori héber
4. ° Modern héber/izraeli héber/ivrit

רצה: פע' רצה סי' 1, חסץ, הואיל. 2, קבל ברצון, נחה דעתו מן-. 3, אהב, חבב. 4, פצה, שלם פצונים, השיב חוב. - [לרצות את-, ב-; רוצה, ירצה]

• נס' נרצה, 1, נתקבל ברצון. 2, נסרע, שלם. 3, שרצו בו. - [להרצות, נרצה, ירצה] • פע' רצה סי' 1, פיס, שדל בדברים טובים. 2, סלק, פרע (רצה את ענשו. - [לרצות את שנות מאסרו.]) - [לרצות את-, מרצה, ירצה] • פע' רצה סי' 1, פיס, שדל. 2, הָיָה אהוב ומקבל. 3, הָיָה שבע-רצון, טוב בעיניו. -

חשמל 1, אלקטריות, אחת מצורות האנרגיה שבטבע המתגלית בברק, באור, בחם. במגנטיות ועוד. 2 [במקרא] כנוי למשהו בהיר ומתנוצץ, כעין הברק או זהר האש. 3, מלאך, שרף. - [חשמל-, חשמלים, -לי-]

ערכים וניבים ללא כל ציון - מספרות המקרא.

• (כוכב) - מספרות התלמודים והמדרשים העתיקים וכן מספר בן-סירא ומספרות המגלות הנגזרות (מגלות מדבר-יהודה).

• (סגול הסוף) - מספרות ימי-הבינים (פיוטים, ספרות-המחקר, פרשנות, הספרות הרבנית).

• (עגול) - מן הספרות החדשה (מספרות ההשכלה ועד ימינו), וכן מן העמונות ומן הלשון המדוברת בימינו.

• (מרבע) - מנח לועזי-בינ-לאמי הרווח בספרות.

A héber nyelvtörténet négy nagy korszaka

0. * Proto-héber < * proto-kánaáni < * proto-ényi-sémi < * proto-sémi

1. Bibliai héber

1. Preklasszikus bibliai héber

2. Klasszikus bibliai héber

3. Kései bibliai héber

[4. Qumráni héber]

* = hipotetikus, a nyelvtörténész feltételezése, de nincsenek adataink

2. Misnai/rabbinikus héber

1. RH1: tannaitikus korszak

2 . RH2: amórai korszak

3. Középkori héber

(gáoni korszak > középkor > kora-újkor > haszkala)

4. Modern héber/izraeli/ivrit

(haszkala > nyelvújítás > pre-1948 > poszt-1948)

A nyelvújítás előtt

A nyelvújítás előtt

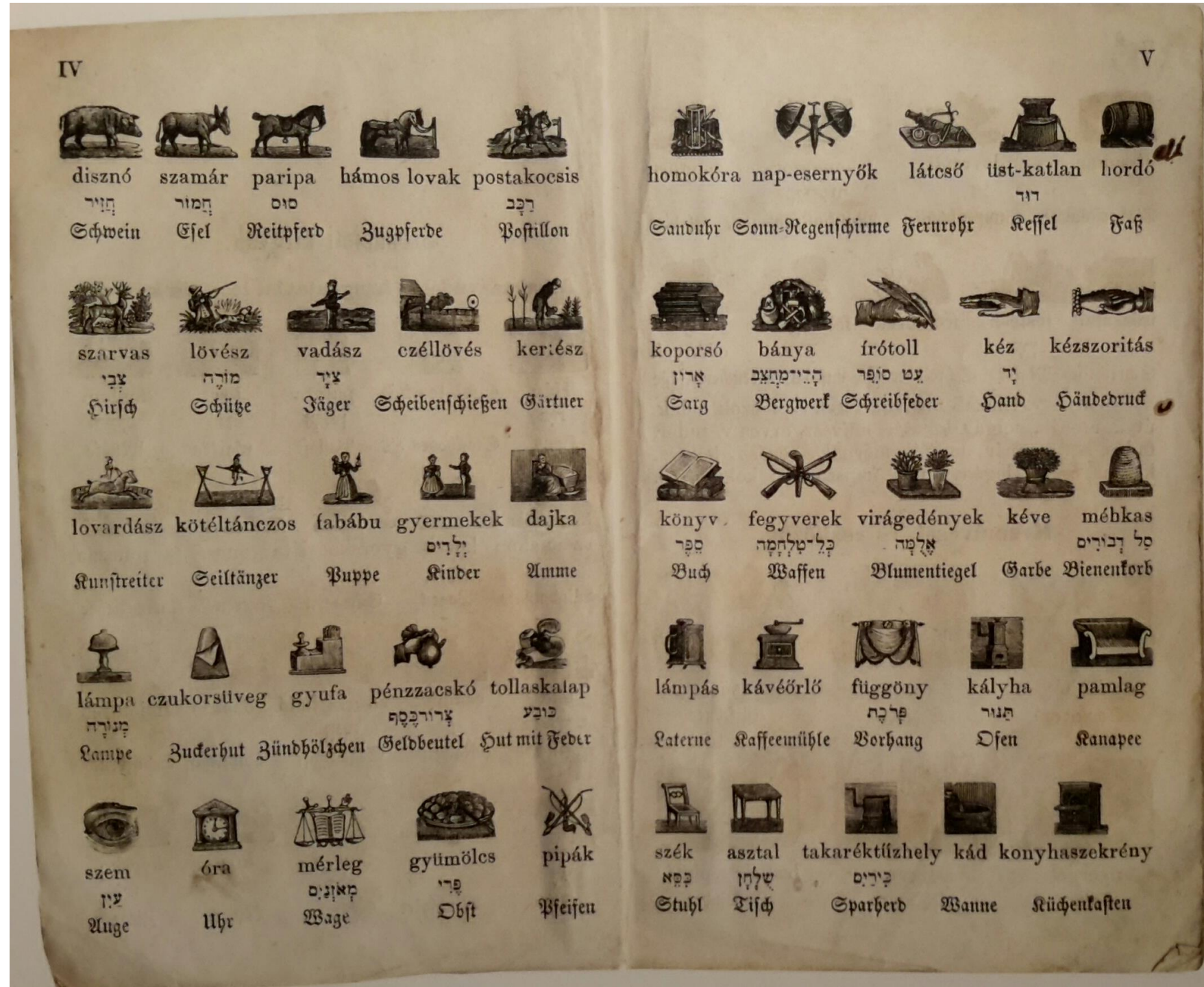
Kohányi Sámuel: *Első magyar-német-héber hangoztató és olvasókönyv a magyarországi izraelita népiskolák számára* (Pest, 1861).

Figyeljük meg a hiányokat!

Közli:

Jalovszky Katalin, Tomsics Emőke és Toronyi Zsuzsanna, *A magyarországi zsidóság képes története* (Budapest: Vince Kiadó, 2014), p. 80.

[[69.Jal.1.](#)]

A héber nyelvújítás korai korszakában...

A szerkesztő
(Szabolcsi
Miksa) válasza
olvasói levélre.

Egyenlőség,
1902. dec. 7.

<http://www.jpress.nl.org.il/>

Kalocsa. Magyar-héber szótár tudtunkkal nincs. Héber-magyar szótárt Pollák Káim ír. Ha héber lapot akar járítani, rendelje meg, Doktor ur, a »Haczefera« című, Varsóban megjelenő, politikai napilapot. Az első időben csak nehezen fogja megérteni. Ugy jártunk mi is; kik csak a bibliai, a középkori klasszikus és a rabbinikus héberséget ismertük. Annak a lapnak a hébersége elüt mind a háromtól. Valósággal duzzog a modernségtől, csupa új kifejezés, és a kifejezésben csak úgy dőzsöl a szecsesszionizmus. De megszokja majd, sőt meg is szereti. Végtére is, szükség van a nyelvújításra. Csupán csak Jezsajással, Halévivel, meg a responzumok nyelvvel politikai vezércikket, műkritikai tárczát nem írhatnak.

„Nagyon kései középkori héber”?

nitp^ʿael

Alapvetően magyar nyelvű közösség, de románul írja át.

למזכרת נצח

עבור נשמות יהודי באיא-מארע וסביבותיה שנתקרבו על במתי אש על ק"ה ונפלו חלל בידי הפשיסטים בחרב ברעב ובכל מיני מיתות אכזריות בשנת תש"ד לפ"ק תנצב"ה

Vö. U-netane tokef, bibliai gyökerekkel

Örök dicsőség a fasizmus áldozatául esett zsidóknak!
A fasiszták által 1944 évben eldeportált Nagybánya és vidéke elpusztult és eltűnt zsidóságának emlékére.

Zsinagóga fala, Nagybánya (Baia-Mare).
Fotó: Bányai Viktória, 2016.

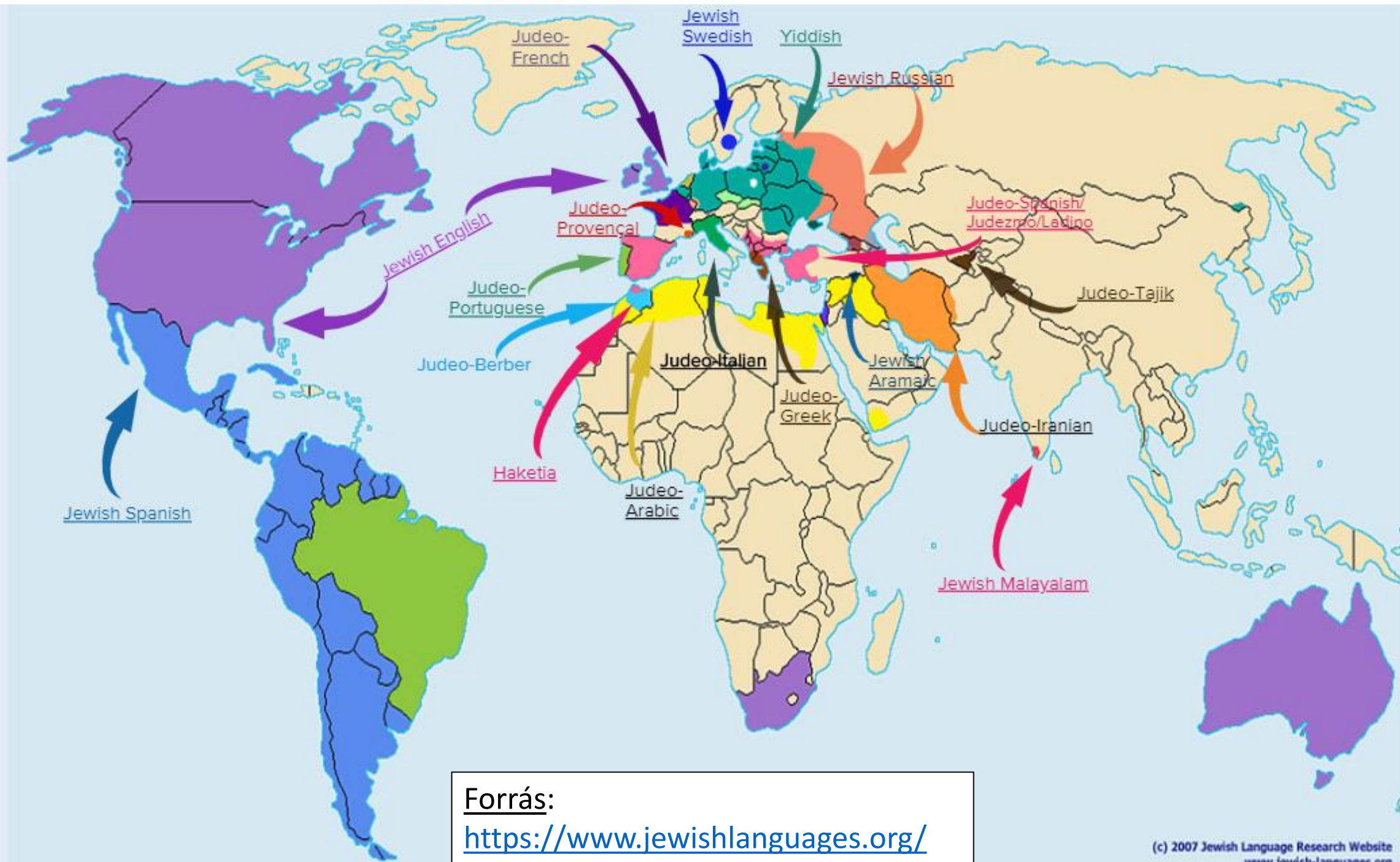

A judeo-nyelvek

(avagy zsidó nyelvek)

A zsidók valódi nyelvei?

Forrás:
<https://www.jewishlanguages.org/>

Judeo-nyelvek

Létezik-e *judeo-magyar*?

Hol a határ vicc és komolyság között?

ללא חומר משמר וצבעי מאכל
יצרן: בורסודי זולדסג - אס גיאומולקספלדולגוזו
קפט. 4251, הג'וסמסון, פטופי יו 78 סז, הונגריה.
יבואן: תומר ייבוא ושיווק מזון (1983) בע"מ,
קיבוץ כפר המכבי. טל. 04-8455707. ח.פ. 964372

Magyar héber betűkkel – de attól még nem judeo-magyar!

Judeo-nyelvek

Judeo-angol, 2016.

Send a Kvitel Service

Kevarim.com will begin offering to send a Kvitel to some of the Kevarim listed on our site. We are in no way saying that certain Kevarim are or are not more chushuv then others. The Kevarim that are listed are either more convenient or are more frequented by some of our chaverim. If you visit any Kevarim regularly and would be willing to be mezakeh the oilam by taking Kvitlech, please [contact us](#). To send a Kvitel please use the following form.

Note: *When writing a kvital it is the accepted practice to specify your full Hebrew (if available) name and your Mother's full Hebrew (if available) Name.*

Example: Yaakov ben Rivkah (יעקב בן רבקה) or Dinah bas Leah (דינה בת לאה).

Judeo-nyelvek és kódváltás

From the Ashkenazi Artscroll Siddur
(Mesorah Publications Ltd, 1997, pp. 620-621.)

GOTT FUN AVROHOM

In some communities, women recite the following before Havdalah. See commentary.

גאט *God of Abraham,* of Isaac, and of Jacob, protect Your people, Israel, from all evil in Your praise — as the beloved, Holy Sabbath takes leave — that the coming week may arrive to bring perfect faith, faith in scholars, love of and attachment to good friends, attachment to the Creator, Blessed is He, to have faith in Your Thirteen Principles, and in the complete and close Redemption, speedily in our days, in the Resuscitation of the Dead and in the prophecy of our teacher, Moses, peace is upon him.*

Master of the universe, since You are the One Who gives strength to the exhausted — give Your beloved Jewish children the strength to praise You, and to serve only You and no other.

May this week arrive for kindness, for good fortune, for blessing, for success, for good health, for wealth and honor, and for children, life, and sustenance, for us and for all Israel. Amen.

גאט פון אברהם

In some communities, women recite the following before Havdalah. See commentary.

גאט פון אברהם, און פון יצחק און פון יעקב, באהייט דיין פאלק ישראל פון אלעם כייזין אין די ינעם לויב, אז דער ליבער שבת קודש גייט אנוועק, אז דיא נואך זאל אונז קומען צו אמונה שלימה, צו אמונת חכמים, צו אהבת ורבות חברים טובים, צו דביקות הבורא ברוך הוא, מאמין צו זיין בשלשה עשר עיקרים שלף, ובגאולה שלמה וקרובה במהרה בימינו, ובתחית המתים, ובגבואת משה רבינו עליו השלום.

רבונו של עולם דא ביסט דאך הנותן לייעף כח, גיב דייע ליבע אידישע קינדערלעך אויך כח דין צו לויבן, און דין צו דינען און וויסער קיינעם נישט.

און דיא נואך זאל אונז קומען צו חסד, און צו מנוח, און צו ברכה, און צו הצלחה, און צו גזונט, און צו עושר וקבוד, און צו בני חיי ומזוני, לנו ולכל ישראל. אמן.

Judeo-nyelvek: mitől judeo-nyelv?

- Zsidók által **beszélt** nyelv?

Sok nyelv, amit zsidók beszélnek, nem különbözik a környezet nyelvétől!

- Héber betűkkel **írt** nyelv?

A nyelv nem függ attól, milyen betűkkel írják le!

(Pl. Maimonides irodalmi arab nyelven, héber betűkkel ír: ez már judeo-arab?)

- Zsidók által használt, jellegzetes – mások nyelvétől eltérő – **nyelvváltozat**

gyakran hangtani, alaktani, mondattani jellegzetességekkel

- zsidók mint társadalmi csoport → szociolektus
- zsidók mint vallási csoport → “religiolektus”
- zsidók mint etnikai csoport → “etnolektus”

*Leglátványosabb:
héber eredetű
(+arámi + más
judeo-nyelvek)
szókincs*

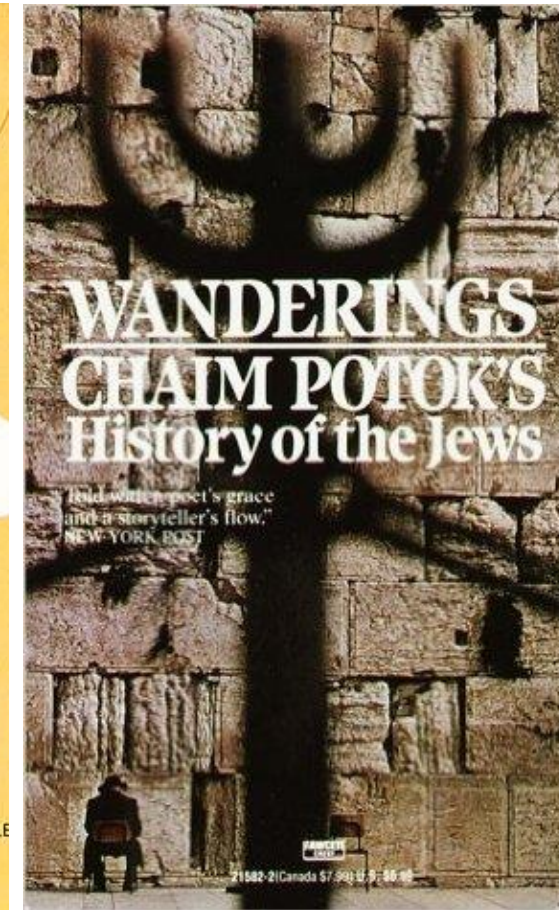
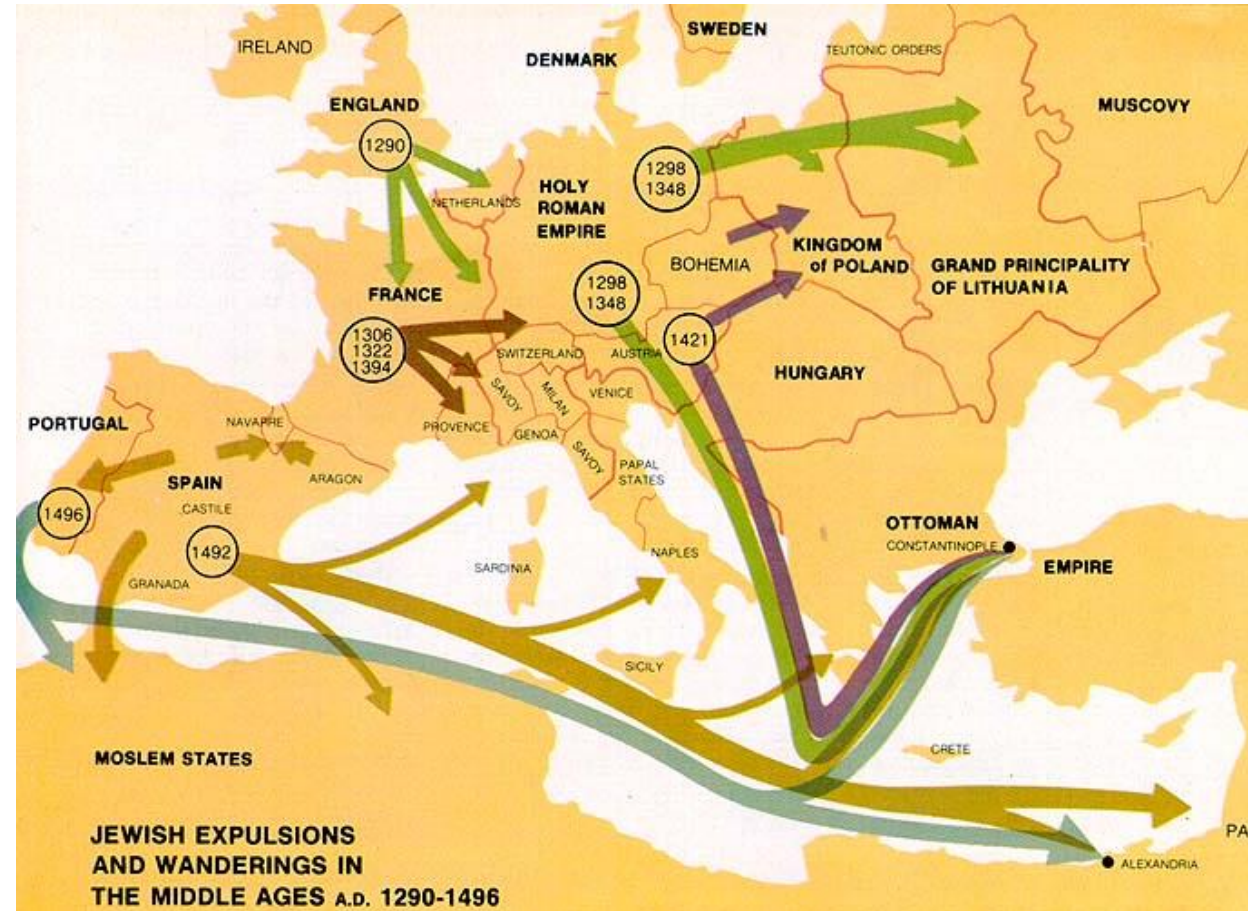
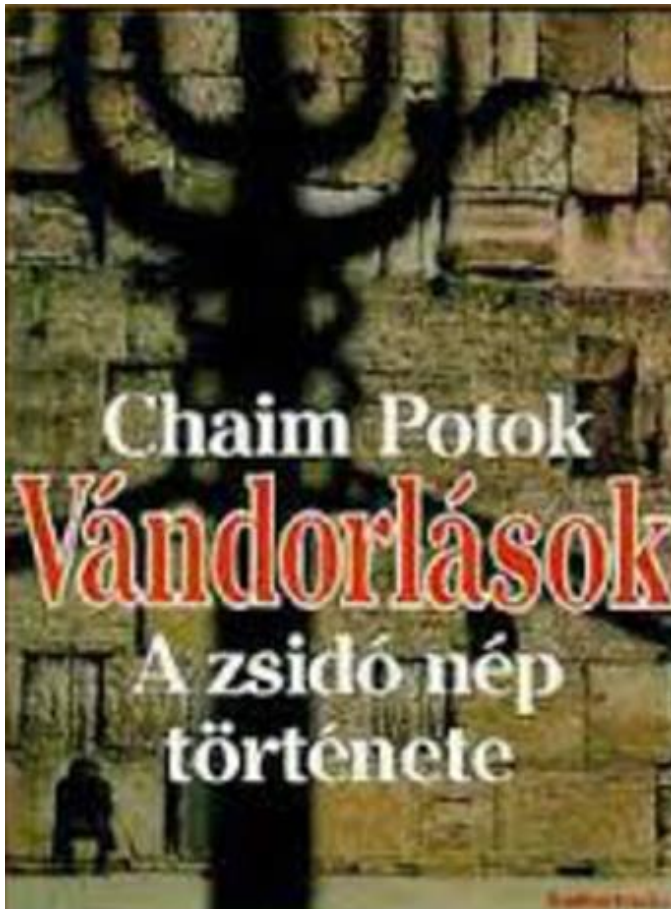
Az ún. *zsidó nyelvek* nyelvi jellegzetességei

Regiszter: önmagában kevés ahhoz, hogy külön nyelvről vagy nyelvváltozatról beszéljünk?

- Szókincs:

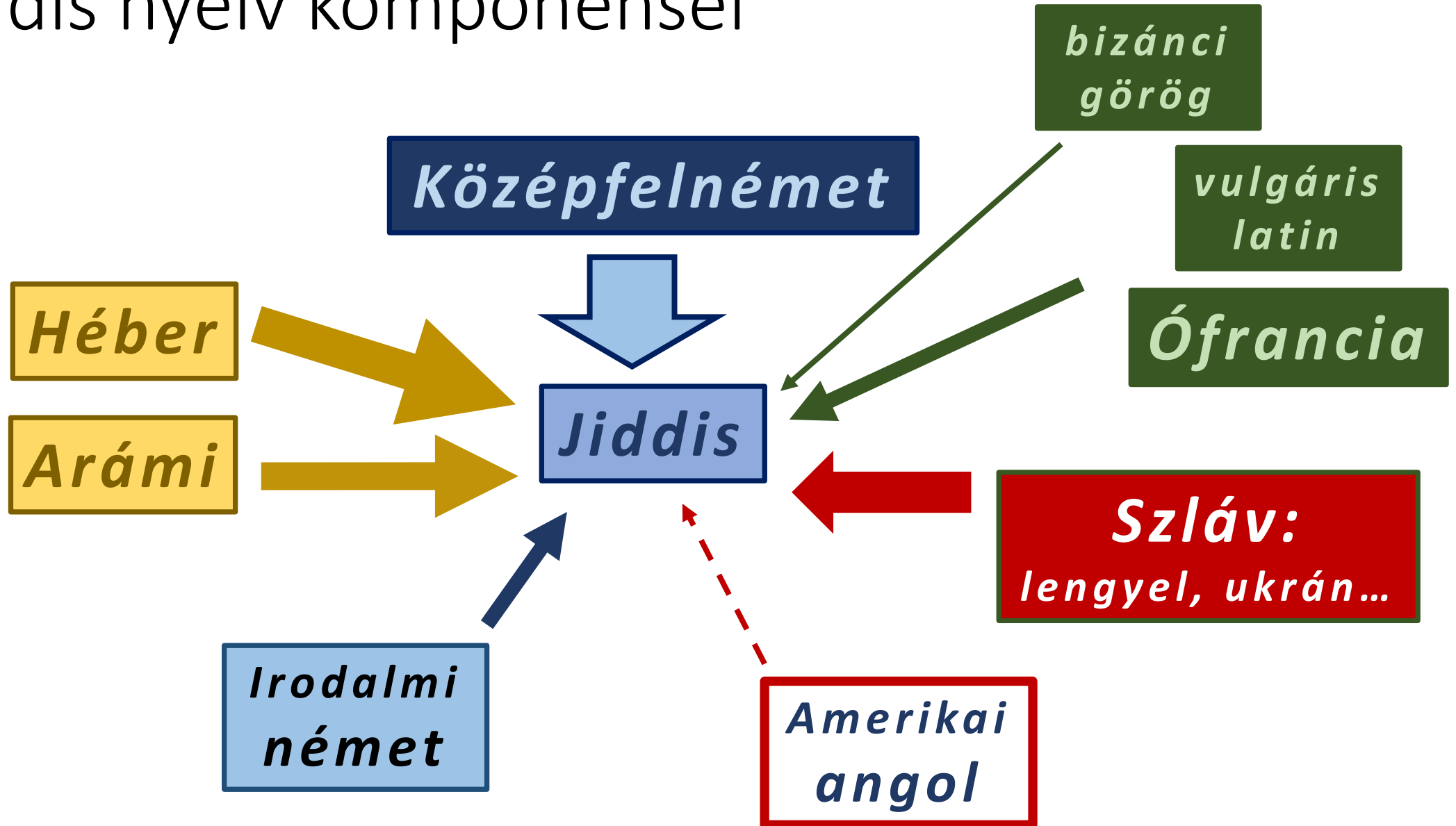
- Héber eredetű **regiszter** (szakszókincs) a zsidó vallás és kultúra fogalmaihoz.
- Héber-arámi eredetű szavak és kifejezések más téren is.
Pl. jiddis *levone* ‘hold’, *kholem* ‘álom’.
- Más zsidó nyelvekből. Pl. ófrancia > jiddis *bentshn* ‘áldást mond’. Pl. jiddis > Yinglish.
- Kisebb-nagyobb fonológiai, morfológiai, szintaktikai eltérések a – standard-irodalmi, ill. a beszélt-dialektális – nem-zsidó változathoz képest.
- Ortográfia: leggyakrabban héber betűkkel írják.
- *Displaced dialectalism*: X hely dialektális jellemzői Y hely zsidó közösségének a nyelvét jellemzik, mert múltban migráció X-ből Y-ba (pl. judeo-arab, judeo-olasz).

A zsidó nép története, mint vándorlások története

http://moly.hu/system/covers/big/covers_384011.jpg?1456600918
<https://www.lds.org/bc/content/shared/content/images/gospel-library/magazine/ensignlp.nfo:o:354e.jpg>
http://ecx.images-amazon.com/images/I/512GY3DQE3L_SX283_BO1,204,203,200_.jpg

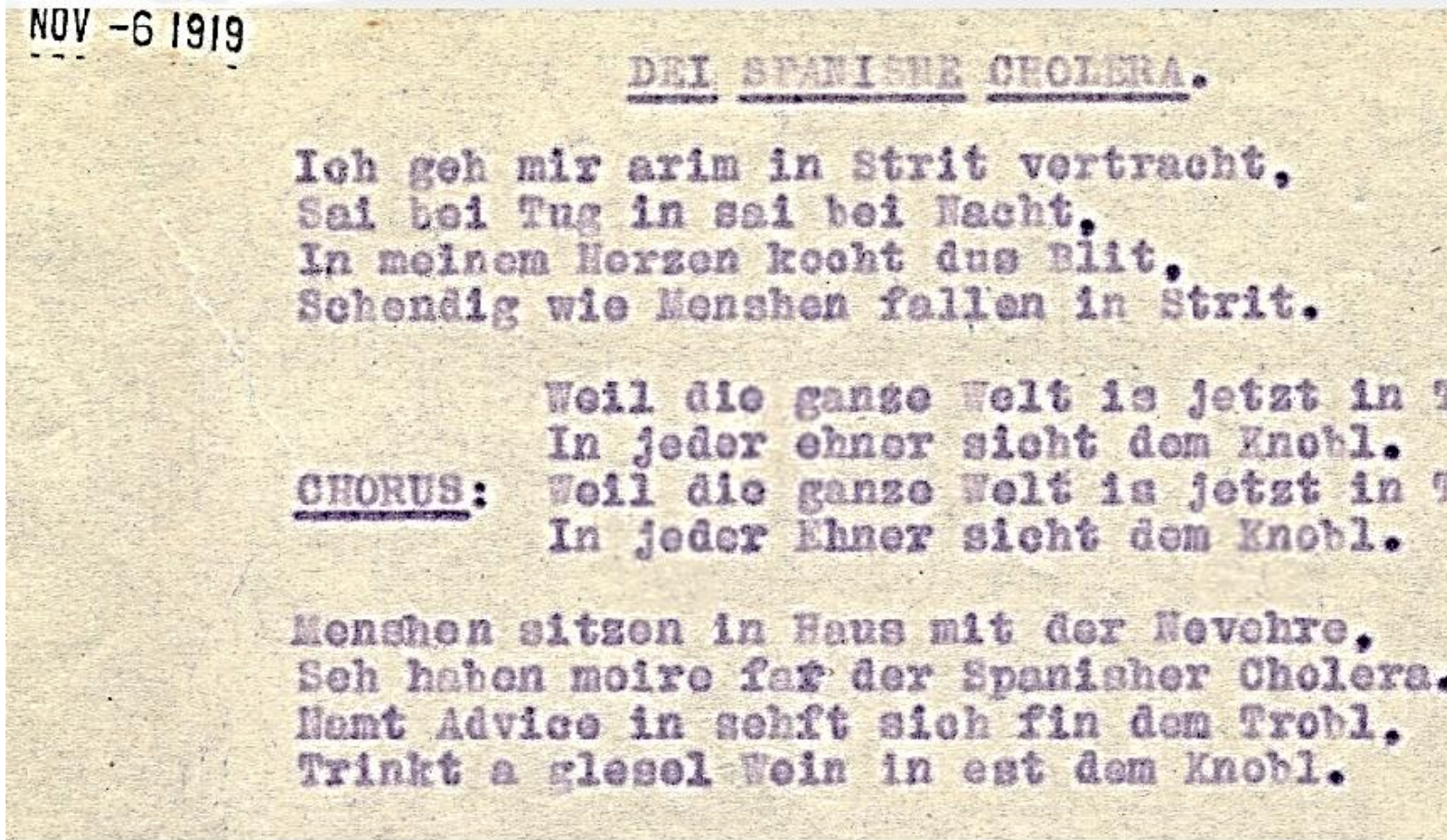
A jiddis nyelv komponensei

Példa: jiddis Amerikában

די שפּאַנישע כאָלעראַ

גיי איך מיר אַרום אין **סטריט** פֿאַרטראַכט,
גיי איך סײַ בײַ טאָג און סײַ בײַ נאַכט,
גאַט, ווי אין האַרצן מײנעם קאָכט דאָס בלוט,
אוי, ווען איך זע ווי מענטשן פֿאַלן אין דע **סטריט**.

ווייל די גאַנצע וועלט איז יעצט **אין טראַבל**,
און יעדער איינער זוכט דעם קנאָבל.

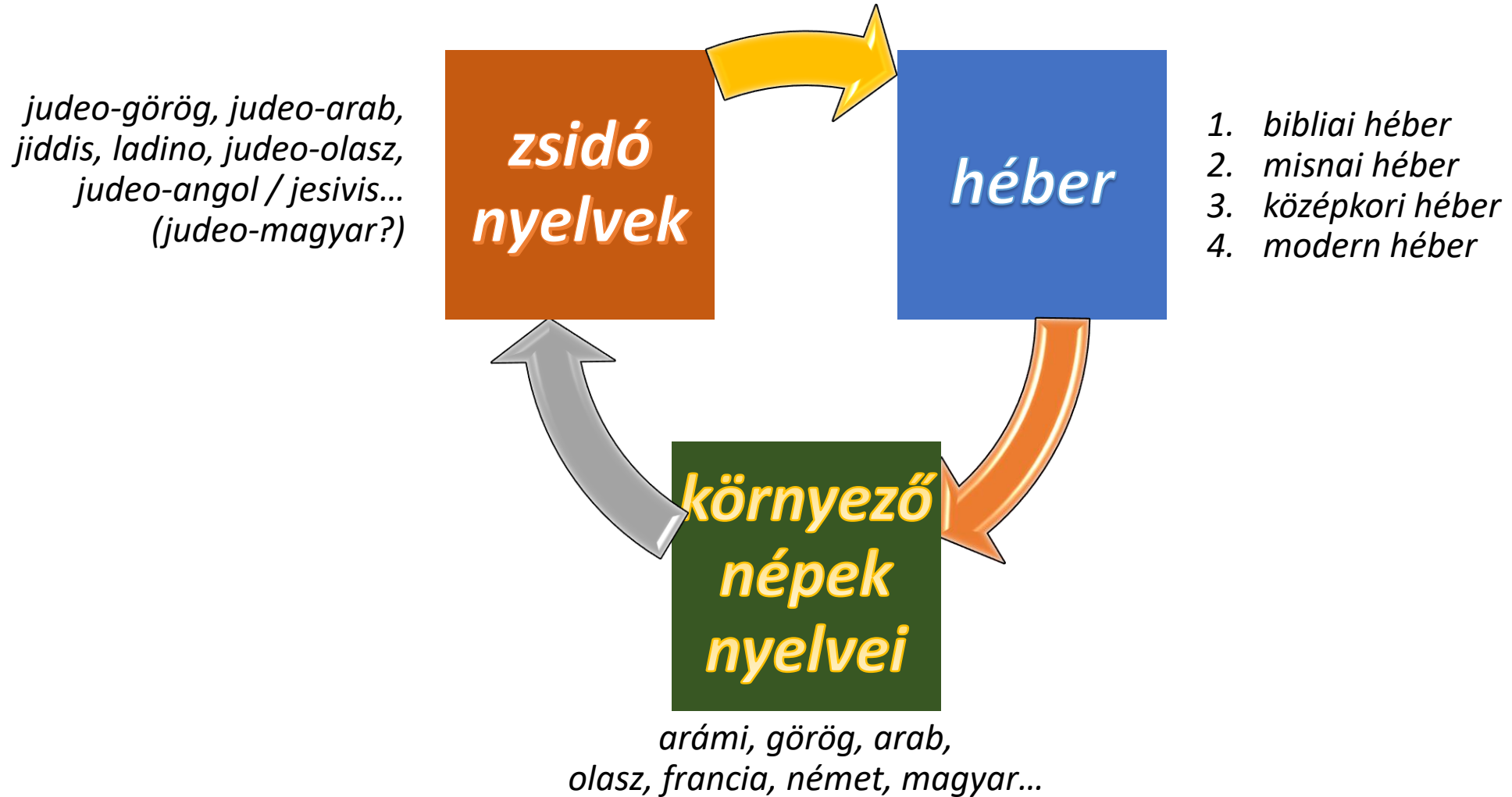
און איר זיצט אין הויז מיט דער נ'עבירה,
האַט **מורא** פֿאַר דער שפּאַנישער כאָלעראַ.
נעמט **עדווייס** און זייפֿט זיך פֿון דעם **טראַבל**,
טרינקט נאָר אַ גלעזל וויין און עסט שוין אויף דעם קנאָבל.

Nathan Hollander (zene), Harry Boens (szöveg), *Di Shpanishe kholere* (1919)

Forrás: Library of Congress, Heskes Collection, C.D. Box 6 – 879, <https://www.loc.gov/resource/ihas.200196342.0/?sp=4>.

Lásd még: <https://www.facebook.com/watch/?v=697630477654666>.

A zsidóság nyelvei

A zsidóság nyelvei

*judeo-görög, judeo-arab,
jiddis, ladino, judeo-olasz,
judeo-angol / jesivis...
(judeo-magyar?)*

**zsidó
nyelvek**

héber

1. *bibliai héber*
2. *misnai héber*
3. *középkori héber*
4. *modern héber*

*Vajon a zsidók
mennyire
azonosultak a
külvilággal?*

**környező
népek
nyelvei**

*arámi, görög, arab,
olasz, francia, német, magyar...*

*Vajon a zsidók
mennyire
azonosultak saját
múltjukkal?*

Hogyan jönnek létre a zsidó nyelvek?

1. hipotézis: nem volt akkulturáció

1. Zsidó populáció érkezése
2. A környezet nyelvének **tökéletlen** elsajátítása
3. Ezért az alapnyelv vegyítése **hozott** elemekkel
4. Társadalmi szegregáció, különálló identitás: jelentős

2. hipotézis: volt akkulturáció

1. Zsidó populáció érkezése
2. A környezet nyelvének **tökéletes** elsajátítása
3. Később további elemek vegyítése az alapnyelvbe
4. Társadalmi szegregáció, különálló identitás: kisebb

Hogyan jönnek létre a judeo-nyelvek?

Versengő elméletek

- **Társadalmi szegregáció:** automatikus és/vagy önkéntes és/vagy kényszerű, elkerülhetetlen a középkori társadalomban. Kevés kölcsönhatás → nyelv elfejlődik.
- **Korábbi zsidó nyelvek:** amikor a zsidó közösség átváltott egy új nyelvre, megőrizte a korábban beszélt zsidó nyelv(ek) elemeit.
Pl. judeo-francia a jiddisben: *bentshn* (< *benedicere*), *leyen* (< *legere / lire*).
- **A zsidó kultúrához kapcsolódó szavak:** pl. héber (és arámi) szavak a vallásgyakorlathoz, gasztronómiához, folklórhoz tartozó **REGISZTER**-ben.
- **Az oktatás, a kultúra és a presztízs nyelve:** a Bibliához, Talmudhoz, liturgiához kapcsolódó szavak a tanult rétegeken keresztül áramlanak be a nyelvbe. Más rétegek átveszik. Talmudi kifejezést használok = tanult vagyok.

Hogyan jön létre egy új zsidó nyelv? – három fázis

(Biró Tamás modellje)

- 0. fázis:
  - A zsidók letelepülnek egy új országban, és elsajátítják a helyi nyelvet 1-2 generáció alatt.
- 1. fázis: (pl. jinglis, judeo-újlatin nyelvek) **(szociolektus szóban)**
  - A továbbiakban kialakul a *beszélt nyelvben* egy zsidó szociolektus. Leírásra ritkán kerül.
- 2. fázis: judeo-arab és judeo-perzsa **(önálló írott norma)**
  - A héber betűket használó zsidók kialakítják saját *írott nyelvi* normáikat, amely a beszélt nyelven alapul, és eltér a környezet (funkc. diglossziával jellemzett) írásbeli normáitól.
- 3. fázis: keleti jiddis és ladino **(„poszt-ko-territoriális” nyelvek)**
  - Elszakadás a forrásnyelvtől, így a szociolektus önállóan fejlődő, különálló nyelvvé válik.

A [funkcionális] diglosszia

- **Többsnyelvűség (*multilingualism*):** egy személy több nyelvet beszél.
  - Az egyén szintjén.
  - Több L1 (= anyanyelv)? Korán vagy később elsajátított L2 (= idegen nyelv)?
- **Diglosszia:** több nyelv egy társadalomban.
  - A közösség / társadalom / ország szintjén. (Diglosszia, ha földrajzilag elhatárolt?)
Egy-egy egyén nem feltétlenül többsnyelvű.
  - Tipikusan más funkciókat töltenek be.
- Akrolektus (pl. irodalmi arab/német) és bazilektus (pl. helyi dialektus).
- Mezolektus: standardizálódott,
avagy a bazilektust anyanyelvként beszélő egyén (mindenki másképp)
igyekszik az akrolektuson nyelvi megnyilatkozást produkálni?

Judeo-nyelvek – néhány példa

- Judeo-arámi: arámi változatok az ókorban + modern judeo-arámi nyelvek
- Judeo-görög: hellenisztikus görög + jevanit (20. sz. végéig Görögországban)
- Judeo-arab
(országonként)
- Judeo-perzsa
- Judeo-berber
- Tat; karaim; ...
- Judeo-szláv
- Judeo-újlatin nyelvek: judeo-ófrancia, judeo-olasz, judeo-provanszál...
- Judeo-spanyol / ladino / dzsudezmo. Judeo-német → jiddis.

<i>funkcionális diglossia zsidó közösségekben</i>	
<i>akrolektus:</i>	irodalmi művek (judeo)arab nyelven (héber betűkkel?)
<i>mezolektusok:</i>	nyelvváltozatok spektruma (szerzőtől és helyzettől függ)
<i>bazilektus:</i>	beszélt zsidó szociolektus

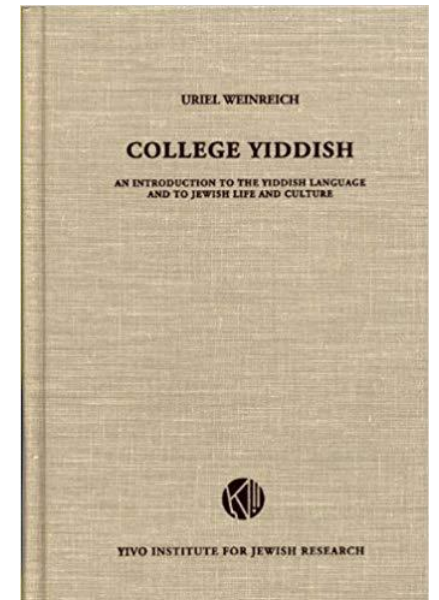
Judeo-language examples: Yiddish

- 11-14th c.: sociolect of (Southern) Middle High German.
- Hebrew, Aramaic, J-Greek and J-Romance inheritance.
- Hebrew and Aramaic: languages of rabbinic education.
- Since 14th – 15th century: gradual migration from German lands to Poland (& Lithuania) – Hence, Slavic influence.
- 18th c.: Poland partitioned: Russia, Prussia and Austria.
- Western Yiddish under German (and Dutch and Alsatian) influence, Eastern Yiddish under Slavic influence.
Yet, continuous contact and migration between the two.
- 19th c.: German and Russian as languages of education.
- 20th c.: Migration to US: English influence, and *Yinglish*.

A judeo-nyelvek halála

- Kisebb közösségek nagyobbakba olvadnak bele:
  - Például judeo-szláv a jiddisbe a középkor vége felé.
- Kiűzetés és fokozatos kivándorlás:
  - A judeo-francia megszűnik: zsidók többszöri kiűzetése Franciaországból a 13-14. században (végső kiűzetés: 1394).
- Haszkala: jiddis mint „rossz német”, „zsargon”, egy “nyelvtan nélküli nyelv”, a gettó tanulatlan és babonás zsidóinak nyelve.
  - Fokozatos váltás: nyugati jiddis > Jüdischdeutsch > Hochdeutsch; hollandiai jiddis > holland; elzászi jiddis > francia.
- Holokauszt & alija: judeo-arámi és judeo-perzsa dialektusok, jevanit stb. kihalnak; a ladinót egyre kevesebben beszélik.
- Jiddis: (1) haredi jiddis; (2) „College Yiddish”: olyanok őrzik meg a szekuláris jiddis kultúrát, akik az egyetemen tanulták azt.

*Nyelvek eltűnése:
szintén
nyelvtörténet,
szintén
szociolingvisztika,
a nyelvek
születésének az
ellentéte*

Azonos jelentés, mégis más

macesz

haver

madrich

davenolás

pászka

barát

ifjúsági vezető

ima

Ki és miért használja az egyiket vagy a másikat?

Egy kutatási projekt: judeo-magyar?

Sarah Bunin Benor

- Jewish Lexicon Project: <https://www.jewishlanguages.org/dictionaries>
  - *Jewish English, Jewish Latin American Spanish, Jewish French, Jewish Russian, Jewish Swedish* van már + kérés, hogy csináljunk *Jewish Hungarian*-t is.
- Mitől zsidó nyelv egy zsidó nyelv / judeo-nyelv?
Héber betűk?   Zsidók beszélik?   Speciális nyelvi jellegzetességgel bír?
- Héber-jiddis eredetű szókincs a magyarban
behemót   *raus ha-sono*   *svüesz*   *szikesz*
- ➔ • Magyarul beszélő zsidó közösség szociolektusa, repertoire-ja.
„kitanuljuk belőle”? „madrich”? „sabbat salom” vagy „gut/git sabsesz”?
- Projekt kisebb csoporttal + *crowd sourcing*?

זײַ געזונט < be well

Képzeld el, hogy 1890-et írunk

- Korai cionista zsidó közösségek Palesztinában: milyen nyelven beszélünk?

héber

arab

jiddis

német

eszperantó

török

orosz

francia

A héber nyelvújítás

A héber nyelvújítás fázisai

- -1. szakasz: pre-haszkala
Elija Levita, keresztény hebraisták, itáliai reneszánsz (Azarja dei Rossi, Leon Modena)...
  - 0. szakasz: haszkala héber
  - 1. szakasz: 1879/1881 (1. alija, Eliezer ben Jehuda) – 1918
  - 2. szakasz: 1918 – 1948
  - 3. szakasz: 1948-tól (Izrael állam megalapítása)
- + izraeli hatás a mai zsidó diaszpóra és a tudomány héber nyelvhasználatára.

Haskalah

- Concepts: embourgeoisement, acculturation, assimilation, emancipation, “out of the ghetto”.
- Haskalah = Jewish Enlightenment
  - (Wave 0: Italy, England, Netherlands)
  - Wave 1 (1750-1800): Germany
    - Moses Mendelssohn (1729-1786)
    - Ha-Me'assef (1783-1790)
  - Wave 2 (1800-1850): Central Europe
    - Reform Judaism
    - Orthodoxy
  - Wave 3 (1850-1900): Russia
    - *Yiddishistn un hebraistn*

Zionism and return to Israel

- The rise of the Jewish national idea:
  - Russian Haskalah: much more Jews + feudal environment. Assimilation to what?
  - 19th century: modern notion of “nation”, nationalism across Europe.
  - Feeling that emancipation has not led to assimilation of Jews → 1870’s: modern political anti-Semitism: based on racial concepts (vs. pre-modern anti-Judaism: based on religion).
  - Wave of anti-Semitism (Russian pogroms: 1881-82 and 1905; 1894-1906: Dreyfus-affair; 1882: Tiszaeszlár; Karl Lueger in Vienna...)
- Early Zionists since the 1860s, mainly in Russia.
  - 1882: First Aliyah; Eliezer Ben-Yehuda.
- Political Zionism: Theodor Herzl
  - 1897: First Zionist Congress in Basel; 1948: State of Israel.

Hebrew during the early Haskalah

- Despising Yiddish: “jargon”, “bad German without a grammar”, “the language of the ghetto”.
- Assimilation to German culture: adopt *Hochdeutsch*
Biur: translation to and commentary in literary German of the Pentateuch, an educational project initiated by M. Mendelssohn.
- Hebrew
  - Bible = main contribution of Jews to Humanity, source of ethics, etc. (unlike “superstitious rabbinic culture”).
  - Enlightened Jewish culture must be in *Biblical* Hebrew:
    - Secular poems, novels, textbooks for schools, journals...
  - Haskalah literature in Biblical Hebrew only (purism), ...as long as they can. Turn around the 1870s.

Hebrew revival in Palestine/Israel

- The mystical fanatic figure: Eliezer Ben-Yehuda
(1858-1922) 1879: *A Burning Question*. 1881: moving to Palestine. 1882: Itamar Ben-Zion born (1st native speaker). 1908-: dictionary.
- Institutionalization: language planning
  - 1890: Va'ad ha-Lashon (Ben-Yehuda and others)
  - 1953: Academy of the Hebrew Language
- Gradually displacing its rivals: “language wars”
  - 1908, Czernowitz: Yiddish a national language of the Jewish people. (*Yiddishistn*: Hb as lang. of past & prayers; *Hebraistn*: Yd as lg. of *galut*.)
  - 1913: Technion in Haifa: German or Hebrew as teaching language?
  - 1922: One of the three official languages of British Mandate.
  - Educational system in Hb in Palestine, incl. Hebrew University (1925).
  - After 1948: Ulpanim. Hostility toward Judeo-languages.

Contemporary Hebrew: varieties

- Early experimentations and varieties:
  - Ashkenazi or Sephardi pronunciation? (1885: both?)
Today: in fact none.
  - Early 20th c.: Galilee pronunciation (following Sephardic tradition): no distinction א and א (cf. Portuguese synagogue).
  - Begad-kefat: decided by Va'ad ha-Lashon only in 1923!
- Language planning vs. natural development:
  - Language planning and normative lg. by Academy
  - Standard language
  - Substandard language

Contemporary Hebrew: varieties

- Army as a social and linguistic melting pot
- Foreign influences: [yala bay!]
  - Much influence of English
  - Slang from Arabic
- Sociolects in contemporary Israeli Hebrew:
  - Colloquial Hebrew, “speech language” (e.g., [h] disappearing; *yes li et ha-sefer*)
  - Very official pronunciation (rolling ר).
  - Jews of Oriental origin: Sephardic pronunciation (distinction between ץ and ך, as well as ן and כ).
  - Arab speakers: Arabic-Hebrew code switching

Orthography

- Use of punctuations is rare:
  - A few genres: children's book, poetry.
  - Religious books (Bible, siddurim, etc.).
  - A single sign to disambiguate text. Some brand names.
- *Matres lecionis* in unpunctuated text:
  - [u]: always ו. [o]: always ו, except a few cases (לא, ראש, שלמה, פה, כה, אמנם, חכמה...).
  - [i]: י in open syllables, nothing in closed syllables.
  - [y]: usually יי. [v]: usually וו.
- Rules of the Academy to transcribe foreign words:
  - T > ט, TH > ת, K > ק, KH > כ, V and W > וו, X > סק
  - 'צ [č], 'ז [ž], 'ג [dž]

Enriching vocabulary 1: recycling existing material

Lexicon = vocabulary

- New meanings to Biblical words, expressions:
  - דַעַת הַקְהָל ‘public opinion’
- New meanings to *hapax legomena* and rare words in BH:
  - חשמל ‘electricity’ (Cf. LXX: *ilektron*, Vulgata: *electrum* ‘amber’).
- If BH and RH (or Aramaic) have different words for the same meanings, then
  - Assigning different stylistic values in IH: זְמַן and עֵת for ‘time’.
  - Assigning slightly different meaning:
    - מִסְפָּר ‘number’ and מִנְיָן ‘minyan [10 Jewish men]’
- Medieval Hebrew, for instance Arabic words from the translations of the Ibn-Tibbon: הַנְדָסָה ‘engineering’
- ‘Secularization’ of word meanings:
  - מוסף ‘mussaf prayer’ > ‘journal supplement’; ישיבה ‘meeting’

Enriching vocabulary 2: borrowing words

- Borrowing from Arabic and Aramaic
  - “to strengthen the Semitic character” of the language
  - Arabic: from Arabic neighbors.
  - Aramaic: originally purists wanted to get rid of Aramaic component. Then, re-entering IH as high registers.
- Borrowing from European languages, especially English.
  - Names of the letters in the Latin (‘English’) alphabet.
  - *fiktivi*:
    - suffix *-i* guarantees fitting into morphology (cf. *problemati*)
    - Note the initial [f] (cf. *falafel*)
  - Words related to cultural goods: *falafel*, *šnitseľ*.
  - Language purists can hardly displace them.

Enriching vocabulary 2: borrowing words

- Loan translations from “Standard Average European”
  - נָמֵל תְּעוּפָה , שְׂדֵה תְּעוּפָה: ‘airport’, cf. ‘vliegveld vs. luchthaven’
  - בֵּין לְאוֹמֵי ‘international’; תְּפוּחַ אֲדָמָה ‘aardappel, pomme de terre’
- Copying the semantic field, including all meanings:
  - *tnua* = movement, *xevra* = maatschappij
  - *atar* (Aramaic for ‘place’) = site
- Borrowing to lower registers:
  - Arabic words to slang.
  - Judeo-languages to the family language register:
    - BH *av* ~ Aramaic *aba* ~ Aramaic + Yiddish *abale*
    - Sarale, Xanale*: Yiddish suffix to IH (cf. Yiddish: *Sorele, Khanele*).

Enriching vocabulary 3: inner word formation

- Ancient Semitic techniques:
  - Mishkalim:
    - *adom* 'red' → *adamdam* 'reddish'
  - Suffixes: *tanax* 'Bible' → *tanaxi* 'biblical'
    - *eix* → *eixut* 'quality' *kama* → *kamut* 'quantity'
    - *ze* → *zehut* 'identity' (why [h]?) → *lezahot*, *ziha* 'to identify'
  - Smichut, as word compounding:
    - אֲדָמָה תְּפוּיָה 'potato'
- Traditional techniques: e.g., abbreviations.
- Novel techniques:
  - Smichut turned into compound: *yošev ha-roš* > *ha-yoševroš*
  - Collapsing compounds: *remez + or* = *ramzor* 'traffic light', *tapuax zahav* > *tapuz* 'orange'.

Enriching vocabulary 3: inner word formation

- Denominative verb formation:
  - *notsri* > *lehitnatser*, *islam* > *lehitaslem*
- What is a root?
  - *letalfen*, *lekatleg*,
  - *pisztur*, *kirtusz*
  - *lefasbek*
- *transfer* > *letransfer*: 6 consonants!
- *kategor* 'prosecutor' → *lekatreg* 'to accuse' (metathesis!)
- *rum* 'to lift' → *truma* 'donation' → *litrom* 'to donate'
- *ed* 'witness' → *teuda* 'document' → *letaed* 'to document'
- *din ve-xešbon* > *duax* 'report' → *ledaveax* 'to report'

Enriching vocabulary

- Borrowing prefixes, suffixes:
  - תְּלִיטָה 'three-dimensional', מְשֻׁמָּעִי דוֹ 'ambiguous'
  - *i-tsedek* 'injustice', *bilti-muvan* 'incomprehensible'
  - *-izatsiya*, *-nik*: *kibutsnik*, *irnik*, *džobnik*...
- Creative combination of inner techniques and external factors:
  - *mivreshet* 'brush'
  - 'airplane': *matos*, *aviron* (cf. French *avion*)
  - תִּירָס 'corn' (from Turkey's old name)
  - ייצוא 'export' vs. יבוא 'import'
  - 'organization': *irgen*, *leargen* > *irgun*

Enriching vocabulary

- My favorite:

t l a t – i t s u r i z a t s i y a

'trikonszonantizáció, háromgyökbetűsödés'

A bibliai héber VSO-ból modern héber V2-be

- Bibliai héber: VSO + lehetséges topik- és fókuszmozgatás

	V	S	O
Topik	V	(S)	(O)
Fókusz	V	(S)	(O)

- Izraeli héber: SVO vagy inkább V2 *Simán tipológiai váltás?*

- A változás egyik lehetséges elemzése:

Egyetlen apró változás történt: ha nincs más, akkor IH-ben kötelező az alanyt a topik-pozícióba mozgatni (az alany mint „*default* topik”). BH-ben nem volt kötelező.

Kísérletes nyelvészet, avagy a sémi kauzatív Š törzs története

- *Afroázsiai > egyiptomi és akkád kauzatív ige-törzs š- prefixummal.
- Nyugati sémi š > h / #__ (= szó elején), kivéve ha gyökmássalhangzó.
- Például proto-héber **hap^ʿil* > héber *hiph^ʿil*. (v.ö. még Sg3 névmás, stb.)
- Később h > ʔ (> Ø) / #__, (v.ö. a *hitpael* megfelelőinek a prefixumával is)
  - Arab IV. törzs: ʔ*af^ʿala*, például: ʿ*alima* 'to know', ʔ*a^ʿalama* 'to inform'
  - Közép, és főleg kései arámi: ʔ*ap^ʿēl*
  - Izraeli héber *ifil*
- De kései akkád > arámi (v.ö. BA) > héber (bibliai? misnai!) *šaphēl*.
- Önálló „ige-törzs”? BT: új gyök képzése (+ piel, pual, hitpael).
- Izraeli héberben félig-meddig produktív *šif^ʿel* (de vö. [Nurit Dekel](#))

Hagyományos narratíva a szakirodalomban

- Angel Sáenz-Badillos
- Chaim Rabin
- stb., például:
- William Chomsky, *Hebrew: The Eternal Language*

Ellennarratívák

- Modern héber mint indoeurópai nyelv?
„Standard average European” hatása / példája,
például: *korban* קרבן = *áldozat*
'1. sacrifice rítus, 2. sacrifice erőfeszítés, 3. victim'
- Paul Wexler: szláv, relexifikált jiddis
- Gil'ad Zuckermann: Israeli Hebrew, the Israeli language

Héber nyelvtörténet

A héber nyelvújítás

Koltai Kornélia

2020.05.13.

Az óra vázlata

- I. Az átmenet időszaka
- II. A héber beszélt nyelvi felélesztése: Eliezer Ben-Jehuda
- III. A nyelvújítás korszakai
  - I. szakasz: 1879/1881–1918
  - II. szakasz: 1918–1948
  - III. szakasz: 1948-tól (Izrael állam megalapítása)
- IV. A felújított nyelv (IH=izraeli héber) főbb sajátosságai

Az óra anyagának irodalma

- Sáenz-Badillos, Angel, *A History of the Hebrew Language* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), pp. 267–287.
- Dobos Károly, *Sém fiai. A sémi nyelvek és a sémi írásrendszerek története* (Budapest: Pázmány Egyetem eKiadó és Szent István Társulat, 2012), pp. 198–204.

- I. Az átmenet időszaka

I. Az átmenet időszaka

- 1. Itáliai reneszánsz: 16. sz.

- zsidók: keresztény humanisták vitapartnerei,

pl. **Azarja dei Rossi** -- a hagyományos rabbinikus irodalom újraértelmezése (Septuaginta, Philón, Újszövetség, skolasztika irodalmának az ismerete stb.);

zsidó historiográfia, szekuláris források felhasználása

pl. **Leon (Jehuda Arjé) Modena** *Júda élete* c. önéletrajzi műve, tudományos és fordítói tevékenysége

I. Az átmenet időszaka

- 1. Itáliai reneszánsz: 16. sz.
- reneszánsz → új műfajok megszületése, pl. héber nyelvű drámaírás kibontakozása
- **Elija Levita** (német területek → Itália):
jiddis-héber szótár, egyéb művek, német, latin magyarázatok

I. Az átmenet időszaka

- 2. Haszkala: 18.–19. sz. (1770–1880)
  - világi tudományok oktatása
  - a vallás világi tudományok fölötti hatalmának megtörése
  - kelet-európai zsidók által beszélt jiddis háttérbe szorítása
  - a bibliai héber nyelv felélesztése
  - a rabbinikus héber háttérbe szorításával (arameizmusok, grammatikai hibák)

I. Az átmenet időszaka

- 2. Haszkala: 18.–19. sz. (1770–1880)
  - a héber felélesztése élő nyelvként: kísérletek a nyelv megtisztítására és helyes használatára
  - német és egyéb európai nyelvekből vett kifejezések
  - asszimiláció és elmerülés az európai kultúrában
  - költészet, próza, dráma és egyéb műfajok születése

I. Az átmenet időszaka

- 2. *Haszkala*: 18.–19. sz. (1770–1880)
  - héber nyelvű sajtó
  - a legfontosabb orgánus: *Ha-Measszéf* („A gyűjtő”) – periodika, 1784–1829 (Königsberg, Berlin, Dessau)
  - Bécs: egyéb héber nyelvű orgánusok
  - Oroszország: *Ha-Maggid* („A hírmondó”) – héber nyelvű hetilap, 1856-tól (Lyk, Berlin, Krakkó, Bécs)

I. Az átmenet időszaka

- 2. Haszkala: 18.–19. sz. (1770–1880)
  - Kiemelkedő képviselők:
    - **Moses Mendelssohn** (1729–1786): nm. filozófus + Tóra- és Zsoltárok-fordítás (hb. betűkkel, németre)
    - **Naftali Herz (Hartwig) Wessely** (1725–1805): költő, az új zsidó nevelés ideálja – *Divré Salóm ve-Emet* („A béke és igazság szavai”), hb. pamflet
    - **Joszéf Perl** (1773–1839) a *haszkala* galíciai képviselője
    - **Ábrahám Dov Lebensohn** (1794–1879) és **Jehuda Lejb Gordon** (1830–1892), az oroszországi mozgalom alakjai

I. Az átmenet időszaka

- 2. Haszkala: 18.–19. sz. (1770–1880)
  - az új héber regény megjelenése: litvániai **Ábrahám Mapu** (1808–1867)
  - jiddis nyelvű író: **Mendele Mojher Szforim** – „Mendele, a könyvkereskedő” (Salóm Jakov Ábramovics, 1837–1917), jiddisből fordít:
    - nem a *haszkala* híveinek bibliai héber nyelvi tisztaságáért száll síkba, hanem a rabbinikus (misnai) és középkori héber nyelvváltozat elemeinek felhasználása (kései héber nyelvű munkái)

I. Az átmenet időszaka

- 3. Egyéb áramlatok, mozgalmak

- 18. sz. Kelet-Európa: haszidizmus

- 19. sz. vége: *Hibbat Cion*: asszimiláció-ellenes, nacionalista, cionista program

→ leszámolás a *haszkala* mesterként purista bibliai stílusával

- II. A beszélt héber felélesztése:
Eliezer Ben-Jehuda

II. A beszélt héber felélesztése: Eliezer Ben-Jehuda

- a korszak nemzeti eszméinek kialakulásával / nemzeti öntudatra ébredésével párhuzamosan:
- Kelet- és Közép-Európa zsidósága:
  - öndefiníció: önálló politikai nemzet
  - független nemzetállam eszméje
  - önálló nemzeti nyelv megteremtésének az eszméje

II. A beszélt héber felélesztése: Eliezer Ben-Jehuda

- a jiddis és a héber versengése
- a litvániai születésű **Eliezer Ben-Jehuda** (Eliezer Perelman, 1858–1922):

„Égető kérdés” (1879)

- modern héber mint beszélt nyelv megteremtése
- a Palesztinába történő letelepedéshez nélkülözhetetlen

II. A beszélt héber felélesztése: Eliezer Ben-Jehuda

- 1881: Palesztinában, Jeruzsálemben telepedik le
  - ekkortájt: a betelepülők a mindennapokban az anyanyelvüket használták,
  - a régiónak nincs nemzeti nyelve,
  - héber: lingua franca

- III. A nyelvújítás korszakai
I. szakasz: 1879/1881–1918

III. A nyelvújítás korszakai

I. szakasz: 1879/1881–1918

Eliezer Ben-Jehuda:

- 1890: *Vaad Ha-Lason – Héber Nyelvi Bizottság*
- 1890: héber nyelvű oktatás kiépítése
- 1910-től lexikon-írásba kezd: *Thesaurus* modern héber nyelv szótár
  - Bevezető: módszerek megfogalmazása, melyeket a nyelv mindennapos szükségleteihez igazítása során alkalmaztak
  - tudományos-technikai szavak: Tibbon-fordításirodalom
  - arab jövevényszavak használata: szemantikailag közel a héberhez

III. A nyelvújítás korszakai

I. szakasz: 1879/1881–1918

Eliezer Ben-Jehuda:

- 1910-től *Thesaurus*
- Bevezető:
  - Misna, Talmud és midrások: megfelelő forrás a héber-arámi-görög jövevényszavak felelevenítéséhez
  - arámi morfémakepletek alkalmazása a nem gyakori héber szavak esetén, precíz jelentésmeghatározással (a bibliai *hapaxok* használata)
  - BH gyökökből új képzések
  - neologizmusok

III. A nyelvújítás korszakai

I. szakasz: 1879/1881–1918

Eliezer Ben-Jehuda:

- 1910-től *Thesaurus*
  - halála után: Tur Sinai, M. H. Segal, valamint felesége és fia veszi át
  - összesen 17 kötet
- 1913/1914: Német Zsidó Segélyegylet támogatása: Haifa: *Technion* – héber az oktatás nyelve (↔ német: nyelvháború)

- III. A nyelvújítás korszaka
II. szakasz: 1918–1948

III. A nyelvújítás korszaka

II. szakasz: 1918–1948

Brit Mandátum kora:

- 1922: a héber az ország egyik hivatalos nyelve
- a beszélők száma egyre növekszik (hagyományosan az 1. anyanyelvi beszélő: **Ben Cion ben Jehuda / Ittamár ben Avi, 1882–1943**)
- 1925: *Héber Egyetem, Jeruzsálem*
- 1930-as évektől: vita, hogy a bibliai / rabbinikus (misnai) milyen arányban jelenjen meg a beszélt héberben

III. A nyelvújítás korszaka

II. szakasz: 1918–1948

Brit Mandátum kora:

- vita a bibliai / rabbinikus (misnai) héber szerepéről
  - **Joszéf Gedalja Klausner** (1874–1958): a rabbinikus legyen kizárólagosan az alap
  - **Joseph Halévy** (1827–1917): a bibliai legyen kizárólagosan az alap

- III. A nyelvújítás korszaka

III. szakasz: 1948-tól (Izrael állam megalapítása)

III. A nyelvújítás korszaka

III. szakasz: 1948-tól (Izrael állam megalapítása)

- A zsidó állam hivatalos nyelve
- **Abba Bendavid**, *Leson Ha-Miqra o Leson Ha-hakhamim* (1951, 1967²): összehangban a bibliai és a rabbinikus (misnai)
- 1953. (Héber Nyelvi Bizottság →)
Héber Nyelvi Akadémia
  - újabb vita a központi irányításról: *preskriptivisták*, pl. **Z. Ben-Hajjim**, a Héber Nyelvi Akadémia elnöke ↔ *deskriptivisták*, pl. **Hayim B. Rosén, Haim Blanc**

III. A nyelvújítás korszaka

III. szakasz: 1948-tól (Izrael állam megalapítása)

- *preskriptivisták*, pl. **Z. Ben-Hajjim**, a Héber Nyelvi Akadémia elnöke
  - IH: nem lehet rendszerről beszélni a Saussure-i értelemben
  - a nyelv fejlődik, a fejlődést a nyelvészek irányítják
- $\leftrightarrow$ *deskriptivisták*, pl. **Hayim B. Rosén** (*Ha-Ivrit sellanu*, 1955; *Ivrit tova*, 1958), **Haim Blanc**
  - IH: rendszer a Saussure-i értelemben, még hozzá aktív nyelvi rendszer,
  - strukturálisan leírható
  - élőnyelvi követelményeket teljesít,
  - egy területileg, társadalmilag meghatározott csoport kommunikációs eszköze,

III. A nyelvújítás korszaka

III. szakasz: 1948-tól (Izrael állam megalapítása)

- ↔ *deskriptivisták*, pl. Hayim B. Rosén (*A Textbook of Israeli Hebrew*, 1961, 1969²), Haim Blanc (*Massa c. folyóirat: Leson bené Adam*, kb. „A nyelv, ahogyan az emberek használják”, 1952—1954)
  - különböző dialektusok alkotják,
  - nem-héber szubsztrátum befolyása a belső fejlődésre,
  - anyanyelvi beszélők: saját grammatikai szabályaik érvényesítése,
  - grammatikák szerint „hibák”: a nyelv új szakaszának nyelvi újításai

- IV. A felújított nyelv (IH=izraeli héber) főbb sajátosságai

IV. A felújított nyelv (IH=izraeli héber) főbb sajátosságai

- Sémi nyelvnek tekinthető-e?
- Indoeurópanizálódás

kezdetben szláv nyelvek, jiddis hatása, +
egyéb nyelvek hatása:

kiejtés, ld. jemeni zsidók „arabos”
kiejtése (pl. *begadkefatok*,
magánhangzók, gutturálisok)

szefárdi, askenázi (ld.
gutturálisok, magánhangzók,
begadkefatok)

IV. A felújított nyelv (IH=izraeli héber) főbb sajátosságai

hangtan:

→ askenázi: 19 C (nincsenek emfatikusok, faringálisok)

→ szefárdi: 5 V + szóhangsúly

alaktan:

→ bibliai héber az alap az igeragozásnál (kivéve: T/2. és 3. közti különbség megszűnése)

→ *status constructus*: többnyire állandósult szó szerkezetként; produktív: *sel*, pl. פְּנֻקָּם הַחֵבֶר ('tagsági kártya'), פְּנֻקָּם שֶׁל חֵבֶר ('egy kolléga kártyája'), הַבֶּשֶׂר שְׁלִי ('ételem'), בְּשָׂרִי ('húsom') ← jelentésmegkülönböztető funkció

IV. A felújított nyelv (IH=izraeli héber) főbb sajátosságai

főnévképzők: וַי- / וְ- / וּ- ← rabbinikus (misnai)

mondattan:

→ rabbinikus (misnai) alap: *waw consec.* hiánya; וְ + *prefix. conjugatio*; לְ + part.; vernakuláris intranszitiv tranzitív vá válása: יש לי אֶת-הַסּוּס (NB: bibliai!)

→ szórend: európai nyelvek hatása érvényesül

szókincs:

→ európai és egyéb nyelvek hatása: tükörfordítások, jövevényszavak

Néhány kérdés

- A nyelv napjainkban is folyamatosan változik →
- Milyen hatások érik, a nyelv mely területét érintik leginkább?
- Milyen szerepe van a felülről jövő szabályozásnak?
  - Mi alakítja leginkább spontán változásokat?
- Lehet-e a szinkrón helyzet dinamikájából a nyelvtörténet egy szakaszainak a dinamikájára következtetni?

*Köszönöm szépen
egész féléves figyelmüket!*